

ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ ХӘЛ ІЛМІНІҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ҚЫРЛАРЫ

Қожа Ахмет Ясаудің хәл ілімі — оның дүниетанымындағы адам мәселесі, жаратылыс сыры, адам мен өлемнің, мағшұқ пен ғашықтың, хәл ілімі мен қәл ілімінің араларындағы қарым-қатынасты таныту мағынасында өрбиді. Қожа Ахмет Ясаудің хәл ілімі, яғни хикмет дәстүрі түркі-ислам сопылығына негізделген философиялық дүниетаным болып табылады. «Ишарат еттім дана болса мағына алын, // Қал ғылымынан біліп едім нышан қалсын.// Дүр гауhar сөздерімді ішке салсын, // Халден айтып ғашықтарға бердім мен» [1, 224], — деген жолдардан Ясаудің «Диуани хикметті» болашақ шәкірттерге мұралауындағы аксиологиялық құндылықтық мақсатын аңғармыз. Демек Хал ғылымының өзі Қал ғылымынан төрі терең ишарреттардың астарлы тіліне негізделген сырлы әлем. Ол ғұламаның тәуил немесе жүрек танымының гносеологикалық қырларын айшыктайды. Ал «Қал ғылымы» дегені осы сопылық танымдық ілімнің теориялық астары. Яғни «Диуани хикметтегі» көптеген астарлы

сөздер: шарап, ғашық, машиқ, тамшыдан дария болып тасу, тағы басқа көптеген тенеулер тек эстетикалық көркемдік құралдар өсірелеуші метафоралар емес. Шындығында ол сөздердің өзіндік теориялық танымдық жүгі бар, нақты ұғымдардың түсініктердің мағынасын беретін сопылық терминдер. Мәселен, шарап – экстазды, пірмұған – ұстазды, дария – ақиқатты т.б. жәй ишаралап қоймай, нақты мағынасын да береді. Осы ишаралардың шешімін герменевтикалық әдіснамаға жүгініп, таба бастаса хикметтерден сопылықтағы хәл ілімінің жүйелі құрылымы шығады. Мәселен сопы «тамшыдан дария болып тасыдым» десе, бұл жәй ғана метафора, көркемдік тәсіл емес, шын мағынасындағы бір күйден, екінші күй «фанафи Алла» мақамына ұласқан халінен нақты хабар береді. Үнемі зікір арқылы жүргегін тазалаған таным көзі қырағы «ариф ғашық» бір шумак ақиқат өлеңнен экстазға түсептін болған. Осы халде ғұлама бір шумактың яки тамшының әсерінен-ақ шексіз ақиқатқа

ұласып, құдайдың ғажайып сырына қаныққан. Ал Ясаудің «дұр гауһар» сөздері жәй өлең сөздің кестесін түзу емес. Ол өзінін ерекше хәлге (экстаз) енген күйінде иеленген ілімін яғни «хал ғылымын» ишаралы терминдік атаулар тілімен переделеп жұмбактап қойған. Адам дұр гауһар сөздерді құлағымен ғана естігеннен пайда таба алмайды, ішке салатын, жүрекпен тындаитын ғашықтар ғана ақиқат мәніне бойлап, мағынасы на жетіп ғибрат алады. Қал – теориялық ілім болса, хал – бастан кешкен, өз тәжірибесінде іс-әрекет құлшылық ғибадатпен жеткен күйі. Сондықтан қалді жәй ғана сөз деп аударғанымызбен оның терең мағынасы жасырын қалады. «Хәл ілімі қал ілімін өз ішіне қамтиды. «Қал ілімі» деп тағсир, қалам, ҳадис және т.б. ғылымдарды айтады. Осы ғылымдарды игеріп барып, хәл сатысына өтуге болады. Ҳақтың дидарын көргісі келгендер ғана «қал» ілімінен «хәл» іліміне өтіп, негізі мәннің Ҳақ (тәнір) екендігіне өз рухы болмысымен куә болуға ұмтылады. Ясауи хикметтерінде «қал» ілімін оқу, «ху» ҳалқасы – зікір, «Ҳақ соғрасы – хәл іліміне жету, жоқтық макамына ұласу», «дүниені тәрк ету, өзін өзі тану, нәпсіні жену» және тағы сол сияқты құрделі процесті қамтамасыз ететін ілімді тұтастай хәл ілімі ретінде дәріптейді» [2, 161]. Мәселен: «Ессіз Мансұр корлықпенен болады ада

//Бір сөз үшін жарандардан болды жұдә//
Халін, ділін ешкім білмес тәнірім куә// Қандар жұтып мен де куә болдым» [1, 224],— дегендегі «Мансұрдың халі ділі» деген сөзді жай ғана хал жағдайы деп түсіну ұстірт болар еді. Оның «халі мен ділі» Құдайға ғашықтықпен аса жоғары рухани халге ие болып, жоғары мақамға жеткен ариф ғашықтың күйі. Бұл күйді теориялық тұрғыда, сөз жүзінде түсіну мүмкін емес. Бұл халді сезіну басқа адамдарға емес тек ғашықтарға, «қандар жұтып риязат тартып», махабbat азабын өз басынан өткізген ерге ғана нәсіп болады.

«Сопылық исламның дәл өзі, негізі, шарифаттың ішкі жағы, толыққанды жетілген мұсылман болудың жолы». Осы мағынада істелген бастан кешірілген «хал» болып табылады. Сопылықтың қайнарын, сопылардың халдерін, әдістерін, тәжірибелерін, дүниеге, адамға деген көзқарастарын «сопылық ілім» зерттейтін болса, іштің сыртқы жағы, сопылықтың сыртқы ілімі болып табылады. Сопылық ілімін білетіндердің көшілігі оның дәмін біле бермейді, хабарсыз да болулары мүмкін. Бұған қарсы көп сопыларда «жолда» ілгері кеткенімен тұра мағынада ғылымнан бейхабар. «Олар тенізде жүріп, теніздің не екенін білмейтін балықтар сияқты... Бұлардың алғаш-

қылары балдың құрамын біле тұра «бал жемеген» адамдарға ұқсайды. Ал екіншілері болса балдың дәмін таткан, жеген, пайдаланғандар. Бірақ балдың қалай пайда болғанын, не екендігінен бейхабарлар» [3, 34]

Яғни қал ілімін білумен ғана шектелгендер теорияны менгергенімен, тәжірибе жүзінде іске асырып, сол халге, күтіп еніп көрмегендер. Ал хал ілімін шектелсе, өзі уажд халге еніп хәк нұрына бөленгенімен, оның қыр-сырын ғылыммен зерделеп, өзгелердің де жетуіне жән сілтеу, ғылыммен ұштастыруы жетіспейді. Қожа Ахмет Ясауи «Қал ғылымын оқындар, хал ғылымына жетіндер. Жоқтың ішіне батындар, барлықтардан алындар» [1, 336],— дегендеге теориясын оқып, біліп, практикасын бойлап екеуін де қатар игеруге шақырады. «Жоқтың ішіне бату» – ақиқат мөлдір әлемнің сырына бойлау болса, өз жанына да өзге адамға да нағыз пайда беретін ақиқат «барлықты» – нағыз ілімді сол хал күйінде ғана иеленуіне мүмкіндігі бар. Сондықтан осы ақиқатты қал ілімі күйінде шәкіртке мұралап, олардың да хал іліміне жетуіне жетекші болу Ясаудің мақсаты да, хикметтегі ғибраты да осы. Сонымен қатар хикметтердің тұшынып ден қойған тыңдарманды, оқырманды ҳәлге енгізетін қасиеті де бар екенін «Гашық шарабынан бір тамшы татып, құдайдың шапағатына жетуге» шақырған хикмет жолдарынан көреміз. Бұл ғұлама хикметтерінің гносеологиялық қыры танымдық астары болып табылады. «Қай жерлерде ғазиздердің мәжілісі болса, // Сондай жерде хал ғылымын айтқым келер. // Олардың сұхбатын қоштасам мен, // Өзімді солармен қосқым келер» [1, 392],— дегендеге өзінің сөз деңгейінде емес жоғарғы рухани деңгейдегі ұстаз берен шәкірт немесе рухани хал иесі болған өулиелердің арасындағы қарым-қатынас орнауын айтады. Мұны рабыта дейді. «Құдайға шынайы сену және оны тану арқылы адамның өзін-өзі тануы – ортағасырлық мәдениеттің басты идеясы болды. Осы кезде нағыз ақиқат бол есептелеңтін Құдайға жүргімен сенушілік ортағасырлық адамдардың дүниетанымы, философиялық-этикалық нормалары мен әлем туралы ғылыми түсініктер жүйесін қалыптастыруды. Шығыстың сопылық ағымында құдайға сенушілік адам мен әлемді танудың сыртқы, символдық формасы ретінде көрінді» [4, 132]. «Хал жайлы сұраса надандарға сырды сатпа, Мұнданай ерлер Алланың шапағатына боленеді» [1, 411 б.] дегендеге бұл сырларға адам өз тәжірибесімен нақты практика жүзінде жетпесе, өзгенің айтқанынан пайда таппайтынын ескертеді. Қал ілімін менгергенмен адамның

ілімге сай амал-әрекеті мен ғибадаты және рухани хал-жағдай болмаса «калдың бір нокатының да пайдасы жоқ» деген ескертуін сопыларда кеңінен қолданылатын мына мысалмен түсіндіруге болады. «Кітап артқан есек үшін кітаптың қандай пайдасы болмаса, көп оқыған ілімнің, сондай-ақ шариғат ілімінің теориясын білген адамға оны іске асырып ғамал істемесе яғни сөз берін істің бірлігіне жетпесе, білгеніне орай жаксы істер аткармаса, білімнен пайда жоқ. Тіптен сол құлшылық-ғибадатты орындаі турып, оны шын жүректен, шынайы хәлде аткарудың да маңызы зор. Ғамалға әкелмеген білім ауыр жүк сияқты адамның өз басына да, өзгеге де пайдасы жоқ, ал ақыретте сұрақты ауырлатады деп біледі. Бұл әсте білімнің маңызын жокка шығару немесе білімсіз соқыр сенімге шақыру емес. Білімнің өзін ынсаппен қабылдау. Тағамның өзі адам тәнінің өсуіне қалай қажет болса, білім де ақылдың толысусы үшін қажет. Мөлшерден асқан тағамның зияны мен ауырталығы сияқты, білімді де ізденип оқып кана коймай, пайдаға асырса, білімге сай амал атқарса, ақылағын түзесе ғана бойға жұғады, игілікке айналады. Мөлшермен,

уақтымен ұстаздың бақылауымен берілген ілім, дәрі мен ем сияқты пайда береді, рухани кемелденуге әкеледі. Мөлшерден тыс дәрі у болғанындей-ак, білімнің мөлшерден асуының бірақ амалға үласуының іске аспауының да бақытсыздыққа үріндиры қаупі бар.

ӘДЕБІЕТ

1. *Иасауи Қ.А.* Хикмет жинақ. - Алматы: Жалын, 1998. 656-б.
2. *Кенжетай Д.* Қожа Ахмет Ясауи дүниетанымы. — Алматы: Арыс, 2008. -360 б.
3. *Зейбек Намық Кемал.* Йасауи жолы. Анкара: Билиг, 1998. -113-б.
4. Қазақ даласының ойшылдары (IX-XIIff.), Алматы: Ғылым, 1995. - 160 б//*Нысанбаев Ә. Қ.А. Иасаудің дүниетанымы мен философиясы.*

Резюме

Анализируются гносеологические аспекты «знание Хал» в хикметах Кожа Ахмета Ясауи с применением герменевтических методов.

Summary

In the article gnosiological aspects are analysed «knowledge of Khal» in khikmetakh Skin of Akhmeta Yasau with the use of germenevicheskikh methods.